

ZGODOVINA
UMETNOSTI
STAREGA
VEKA

Johann Joachim
WINCKELMANN

Prevedla Martina Soldo

PRVO POGlavJE

O izvoru umetnosti in razlogih za razlike znotraj umetnosti posameznih ljudstev

Umetnosti, ki temeljijo na risbi, so tako kot vse druge iznajdbe izhajale iz nujnega; temu je sledilo iskanje lepote in nazadnje odvečnega: to so tri poglobitve stopnje umetnosti.

Najstarejša poročila nam povedo, da prve figure ponazarjajo, kaj je človek, ne pa tega, kakšen se nam kaže – njegovo okolje, ne videza. Od preprostosti lika so snovalci prešli k raziskovanju razmerij in se tako učili točnosti, ki jim je naposled omogočila, da so lahko tvegali in prešli k velikim stvarim. S tem je umetnost dosegla veličino ter nazadnje pri Grkih postopoma dospela do najvišje lepote. Ko so se vsi njeni deli združili in je prevladalo iskanje okrasja, so snovalci prišli do odvečnega; tedaj se je veličina umetnosti izgubila in temu je nazadnje sledil njen popolni propad.

Tako lahko v skopih besedah povzamem namen pričujoče obravnave zgodovine umetnosti. V tem poglavju bo najprej govor o prvotni podobi umetnosti na sploh, nato o različnih materialih, s katerimi je delal kipar, in nazadnje še o vplivu podnebja na umetnost.

Umetnost se je začela z najpreprostejšim oblikovanjem, najbrž z neke vrste kiparstvom: tudi otrok lahko zgnete mehko maso v določeno obliko, ne more pa risati na ploskev; za prvo namreč zadošča zgolj predstava stvari, medtem ko risanje zahteva mnogo drugih znanj; toda slikarstvo je pozneje postalo okraševalec kiparstva.

Kaže, da je umetnost vzniknila na enak način pri vseh ljudstvih, ki so jo gojila; tako nimamo zadostne podlage za navedbo njene domovine: vsa ljudstva so namreč pri sebi odkrila prvo kal nujnosti. Toda

iznajdba umetnosti je potekala različno – glede na starost kultur in zgodnejšo ali poznejšo uvedbo bogoslužja. Tako so najbrž Kaldejci in Egipčani prej kakor Grki v čaščenju čutno upodabljali višje sile iz svojih predstav. S tem je tako kot z drugimi umetnostmi in iznajdbami; barvanje s škrlatom je povsod enako, čeprav so ga prej poznali in gojili v jutrovih deželah. Svetopisemska poročila o podobah, ki so jih ljudje izdelovali, so veliko starejša od vsega, kar vemo o Grkih. Podobe, ki so bile sprva narejene iz lesa, in druge, ki so bile ulite, so v hebrejskem jeziku poimenovali različno; lesene podobe so sčasoma pozlatili ali jih obložili z zlatimi lističi. Toda tisti, ki govorijo o izvoru določene običaja oziroma večšine ter o prenosu tega z ljudstva na ljudstvo, se praviloma motijo. Ustavljajo se namreč pri posameznih primerkih, ki so si med seboj do neke mere podobni, nato pa od tod izpeljejo splošno ugotovitev. Tako Dionizij glede ostrih potez v predelu trebuha rokoborcev pri Grkih in pri Rimljanih zatrjuje, da so jih slednji prevzeli od Grkov.

V Egiptu je umetnost cvetela že v najstarejših časih; in če je Sezostris živel štiristo let pred trojansko vojno, so takrat, ko sta umetnost pri Grkih še zastirala mrak in tema, v tem kraljestvu postavljali največje obeliske, ki se zdaj nahajajo v Rimu in jih je – poleg največjih stavb v Tebah – naročil ta vladar.

Pri Grkih se je umetnost sicer pojavila veliko pozneje kot v jutrovih deželah, toda začela se je s tolikšno preprostostjo, da po njihovih lastnih poročilih ni vzknila iz semena, ki bi ga prejeli od katerega drugega ljudstva; videti je, kot bi jo iznašli prav oni sami. Ko so namreč čutno častili že trideset božanstev, jih še zmeraj niso upodabljali v človeški podobi in so se zadovoljili s tem, da so jih označevali z neobdelanim drevesnim štorom ali s kvadratnimi kamni, tako kot Arabci in prebivalci Amazonije. Tako sta bili upodobljeni Junona v Tespijah in Diana v Ikariji. Diana Patroa in Jupiter Milih v Korintu pa tudi najstarejša Venera v Pafosu niso bili nič drugega kot nekakšni stebri. Bakha so častili v podobi stebra, celo Ljubezen in Gracije so predstavljali le s kamni. Zato je beseda za steber (*htón*) že v najboljših grških časih pomenila kip. Kastor in Poluks sta bila pri Spartancih upodobljena kot dva paralelna kosa lesa, povezana z dvema prečnima lesenima drogovoma; ta prastara upodobitev se pojavlja v risbi kot II, ki označuje Dvojčka v živalskem krogu.

Na te kamne so začeli sčasoma postavljati glave; poleg mnogo drugih sta bila taka Neptun iz Trikolona in Jupiter iz Tegeje, oba v Arkadiji: v tej deželi so namreč Grki bolj kot drugod ohranjali najstarejšo obliko umetnosti. V prvih podobah Grkov se potemtakem razodevata izvorna iznajdba in nastajanje figure. O poganskih malikih, katerih glave so bile edino, kar je bilo povzeto po človeški podobi, pripoveduje tudi Sveto pismo. Četverkotne kamne z glavami so Grki, kot vemo, imenovali **herme**, torej veliki kamni; tem so ostajali njihovi umetniki vseskozi zvesti.

Razvoj upodabljanja figure od njene prve zasnove in začetnega ustroja lahko preučimo na podlagi poročil piscev in starih spomenikov. Na teh kamnih z glavami so le na sredini nakazovali znamenje spola, ki ostane pri neizoblikovanem obrazu dvoumen. Če je bilo rečeno, da je v slikarstvu prvi razločno nakazal spol Evmares iz Aten, to najbrž velja predvsem za upodobitev obraza v mladostni dobi: ta umetnik je živel pred Romulom in nedolgo zatem, ko je Ifit zopet vzpostavil olimpijske igre.

Po splošnem prepričanju je začel nato Dedal spodnjo polovico obdelanih stebrov razločno upodabljati v obliki nog; ker tedaj še niso znali izdelati iz kamna celotne človeške figure, je ta umetnik delal v lesu. Po njem naj bi dobile prve statue ime **dedali**. O njegovih delih si lahko ustvarimo določeno predstavo na podlagi mnenj kiparjev iz časa Sokrata, ki jih tudi navaja; če bi Dedal, pravi Sokrat, lahko zopet oživel in bi ustvarjal dela, kakršna so tista, ki nosijo njegovo ime, bi se po besedah kiparjev osmešil.

Prvotne poteze teh likov so bile pri Grkih preproste in večinoma ravne linije; ob začetkih umetnosti ni bilo razlik med podobami Egipčanov, Etruščanov ali Grkov, o čemer pričajo tudi stari pisci: to je razvidno iz najstarejše grške bronaste figure v beneški palači **Nani**; na njenem podstavku je vklesan napis: ΠΟΝΥΚΡΑΤΕΜ ΑΝΕΘΕΚΕ. Podobnost med očmi likov s starejših grških kovancev in očmi egipčanskih figur izhaja tudi iz ploskovitega načina upodabljanja; oči so pri obojih plosko zarisane in podolgovate. Prve slike si moramo predstavljati kot monograme – kakor je Epikur poimenoval bogove – torej kot podajanje človekove silhuete z eno samo črto.

Prve linije in oblike so potemtakem v umetnosti samodejno vodile k upodabljanju določene vrste figur, ki jih navadno imenujemo egipčanske. Grki tako ali tako niso imeli veliko priložnosti, da bi se v

umetnosti česa naučili od Egipčanov, saj je bil pred vladarjem Psame-
tihom vstop v Egipt vsem tujcem prepovedan, Grki pa so gojili umet-
nost že pred tem. Namen potovanj, na katera so se podajali grški
modreci, ki so obiskovali Egipt, se je nanašal predvsem na obliko
vladanja v tej deželi. Tisti, ki vse izpeljujejo iz jutrovih dežel, menijo,
da naj bi obstajala večja verjetnost vpliva s strani Feničanov, s kateri-
mi so imeli Grki stike že zelo zgodaj in od katerih naj bi prek Kad-
mosa prejeli tudi prvi črkopis. S Feničani so v najstarejših časih, že
pred Kirom, stopili v zavezništvo tudi Etruščani, ki so imeli premoč
na morju; dokaz za to je med drugim skupno ladjevje, ki so ga opre-
mili za boj proti Fokajcem.

Umetniki teh ljudstev so navadno označevali svoja dela z napisom; Egipčani so ga dodali na podstavek in steber, na katerem so stale figu-
re, najstarejši Grki pa, tako kot tudi Etruščani, na samo figuro. Na
stegnu kipa nekega olimpijskega zmagovalca v Elidi sta vdelana dva
grška verza. Tam je bil napis tudi na boku konja, ki ga je izdelal Dio-
nizij iz Argosa; celo Miron je s srebrnimi črkami vtisnil svoje ime na
Apolonovo stegno; v petem poglavju bom spregovoril o neki ohranjeni
bronasti podobi, ki ima, prav tako na stegnu, rimski napis.

Najstarejše grške figure so bile tudi v drži oblikovane podobno kot
egipčanske; Strabon opredeli nasprotje tega z besedo, ki pravzaprav
pomeni **izkrivljeno**. Pri njem ta izraz označuje figure, ki niso bile
več, kot v najstarejših časih, povsem vzravnane in brez slehernega
gibanja, ampak so prikazane v najrazličnejših držah in pri različnih
dejavnostih. V zvezi s tem omenjajo kip rokoborca z imenom Arahion
iz časa 54. olimpijade in nek drug kip na Kapitolu, izdelan iz črnega
marmorja; tako pri prvem kot pri drugem se namreč roke povešajo
vzdolž bokov. Toda taka drža bi imela lahko pri prvem kipu – pa tudi
pri kipu, ki je bil postavljen slavnemu Milonu iz Krotona – poseben
pomen; poleg tega je bil narejen v Arkadiji, kjer umetnost ni uspevala.
Drugi kip po vsem sodeč predstavlja Izido in je ena izmed figur, ki
jih je dal kot posnetek egipčanskih stvaritev izdelati cesar Hadrijan; v
njegovi vili pri Tivoliju so jih tudi našli. O tem delu bom govoril v
naslednjem poglavju.

Etruščanskim in grškim umetnikom je izvedenost narekovala pre-
seganje ravnih linij prvih upodobitev, pri katerih so ostali Egipčani.
Ker pa je izvedenost v umetnosti pred lepoto in ker mora – zgrajena

na natančnih in strogih pravilih – pri učenju začenjati z jasno in izrecno opredelitvijo, je postajala figura enakomerna, vendar robata, pomenljiva, toda stroga in nikoli pretirana; na enak način se je v novejšem času kiparstvo izboljšalo z **Michelangelom**. Dela v tem slogu so se ohranila v marmornih reliefih in graviranih kamnih, ki so predstavljeni na ustreznem mestu. To je bil slog, ki ga omenjeni pisci primerjajo z etruščanskim in ki ostaja, kot kaže, značilen za ajginsko šolo: umetniki tega otoka, poseljenega z Dorci, naj bi namreč najdlje ohranili najstarejši slog.

Drugi del poglavja, ki obravnava materiale, iz katerih so izdelovali kipe, predstavi različne stopnje kiparstva, tako kot tudi samo upodabljanje in figuro. Umetnost in kiparstvo sta začela pri glini, pozneje so rezbarili v lesu, v slonovi kosti, nazadnje pa so se lotili tudi obdelovanja kamnov in kovin.

Prvi material, glino, omenjajo že stari jeziki: delo lončarja in izdelovalca podob so namreč označevali z enako besedo. Še v Pavzanievih časih so bile v številnih templjih figure božanstev iz gline: recimo v ahajski Tritaji, v svetišču Cerere in Prozerpine; v enem od atenskih Dionizovih templjev je bil prav tako v glini upodobljen Amfiktion, ki streže Dionizu in drugim bogovom. Prav tam, toda na prostem, v Keramejku, poimenovanem po lončenih posodah ali figurah, sta stala Tezej, ki strmoglavlja Skirona v morje, in Eos, ki jo ugrablja Kefal; obe deli sta bili glineni. Podobe iz gline so bile pobarvane rdeče ter ponekod, kot je opaziti pri neki stari glavi iz žgane gline, v celoti prebarvane z rdečo barvo; pravijo, da je to veljalo predvsem za Jupitrove figure. V Arkadiji je bil tak Jupiter v Figaleji; tudi Pan je bil rdeče pobarvan. Prav to je še danes navada pri Indijcih. Kaže, da od tod izvira tudi Cererin vzdevek *foinikópeza*, **rdečenoga**.

Glina je ostala material v umetnosti tudi pozneje, tako v času njenega razcveta kot v poznejših obdobjih; bila je snov za reliefne stvaritve ali poslikano posodje. Glinenih reliefov niso uporabljali le na stavbah, ampak so umetnikom služili tudi za modele. Da bi jih razmnožili, so jih odtisnili v vnaprej pripravljen kalup; o tem pričajo pogosto najdeni ostanki enega in istega motiva. Te odtise so, kot se razločno vidi, na novo obdelali z modelirno palico; tudi sam imam nekaj takih primerkov. Modele so včasih natakneli na vrv in jih razobesili po

delavnicah umetnikov: nekateri so zato preluknjani na sredini. Pri teh modelih najdemo tudi prav posebne motive. Takšno delo iz žgane gline je podoba domnevne pitijske svečenice. Med prazničnimi slovesnostmi, ki so jih obhajali v Dedalov spomin, so tako v Bojotiji kot v mestih okrog Aten, zlasti v Platajah, umetniki javno razstavljali take modele.

Od preostalih spomenikov, ki se nanašajo na delo z glino – namreč poslikanega posodja ljudi starega veka – so se ohranile etruščanske in grške posode, ki jih bom med drugim obravnaval v nadaljevanju. Lončeno posodje je ostajalo od najstarejših časov v rabi pri svetih in bogoslužnih opravilih – tudi potem, ko so ga zaradi blaginje v meščanskem življenju opustili. Te poslikane posode so pri starih ljudstvih nadomeščale porcelan in so služile za okras, ne za uporabo: nekatere izmed njih namreč nimajo dna.

Tako kot stavbe so tudi kipe prej izdelovali iz lesa kot iz kamna ali marmorja. V Egiptu še danes odkrivajo stare figure iz lesa drevesa sikomore; hranijo jih v številnih muzejih. Pavzanas je naštel vrste lesa, iz katerega so bile izrezljane najstarejše podobe; v njegovem času so v najslavnejših grških krajih še obstajali leseni kipi. V arkadijski Megalopoli je stala taka Junona, ohranil se je Apolon med Muzami pa tudi Venera in Merkur Damofona, enega najstarejših umetnikov. Omeniti moramo še lesen kip iz enega kosa v Apolonovem svetišču na Delosu, o katerem govori Pindar. Posebej velja opozoriti na Hilaejro in Fojbo v Tebah ob konjih Kastorja in Poluksa iz ebenovine in slonove kosti, ki so delo Dedalovih učencev Dipoena in Skilesa; in tudi na Diano v arkadijski Tegeji, kip iz najstarejših časov umetnosti, ter na Ajakov kip v Salamini. Pavzanas je prepričan, da so kipom iz lesa že pred Dedalom pravili dedali. V Egiptu so bili v Saisu in Tebah kolosalni leseni kipi. Ugotavljamo tudi, da so ob 61. olimpijadi zmagovalcem še postavljali lesene kipe; celo slavni Miron je v Fidijevem času za Ajgino izdelal Hekato iz lesa. Diagora, ki slovi kot eden antičnih zanikovalcev bogov, si je skuhal obed tako, da je podkuril s Herkulovim kipcem, ko mu je zmanjkalo lesa. Sčasoma so tako Egipčani kot Grki začeli figure pozlačevati. **Gori** je imel v svoji lasti dve taki pozlačeni egipčanski figuri. V Rimu so še v obdobju prvih rimskih cesarjev častili **Fortuno Virilis**, ki je izviral iz časov kralja Servija Tulija in naj bi jo izdelal neki etruščanski umetnik.

Iz slonove kosti so rezbarili že v najstarejših grških časih; Homer pripoveduje o ročajih in nožnicah mečev, celo o posteljah in številnih drugih predmetih, izdelanih iz nje. Tudi stoli prvih kraljev in rimskega konzula so bili slonokoščeni; vsak Rimljan, ki si je pridobil ugled, zaradi katerega je bil lahko deležen posebne časti, je imel svoj stol iz slonovine. Na takih stolih je sedel celoten svet, ko je na rimskem forumu poslušal žalni nagovor z **rostre**. Celo lire so bile pri ljudeh starega veka izdelane iz slonove kosti. V Grčiji je bilo na stotine kipov iz slonove kosti in zlata – večinoma so bili iz starejšega časa in izdelani v nadnaravni velikosti; celo v nekem manjšem arkadijskem kraju je bil postavljen lep Eskulap. Na deželni cesti proti Peleni v Ahaji je v Paladinem svetišču stala podoba te boginje. Oba kipa sta bila iz slonovine in zlata. V nekem svetišču v Kiziku, pri katerem so bile zareze med kamni okrašene z zlatimi letvicami, je stal slonokoščeni Jupiter, ki ga je kronal Apolon, izdelan iz marmorja; v Tivoliju je stal tudi tak Herkul. Herod Atik, slavni in premožni **govornik** iz dobe Antoninov, je dal v korintskem Neptunovem svetišču postaviti voz s štirimi pozlačenimi konji, katerih kopita so bila iz slonovine. Toda kljub tako številnim izkopavanjem niso nikoli našli niti drobca slonokoščenih delov kipov; slonova kost namreč v prsti kalcinira, tako kot tudi zobovje drugih živali, razen volčjega. V Tirintu v Arkadiji je bila Kibela iz zlata, toda njen obraz je bil izdelan iz zob povodnega konja.

Prvi kamen, ki so ga uporabili za izdelavo kipov, je bil najverjetneje prav tisti, iz katerega so bile zgrajene tudi najstarejše stavbe v Grčiji, denimo Jupitrov tempelj v Elidi – namreč neke vrste belkast lehnjak. Plutarh omenja Silena, narejenega iz tega kamna. V Rimu so v ta namen uporabljali tudi travertin; v vili gospoda kardinala Alessandra Albanija se nahaja tak kip konzula. Drugi, v palači **Altieri** na trgu **Campitelli**, predstavlja sedečo figuro s tablo na kolenih; taka je tudi ženska figura iz vile markiza Bellonija, prav tako v naravni velikosti, s prstanom na kazalcu. To so tri figure iz tega kamna v Rimu. Figure iz majhnih tovrstnih kamnov so običajno stale okoli grobov.

Iz marmorja so sprva izdelovali glave ter dlani in stopala figur, ki so bile sicer lesene; taki sta bili denimo Junona in Venera, deli Damofona, enega najstarejših znanih umetnikov. Ta način je bil razširjen še v Fidijevem času: njegova Palada v Platajah je bila namreč izdelana tako. Kipi, pri katerih so bile iz kamna samo gole okončine, so se

imenovali **akroliti**: tak je potemtakem pomen te besede, ki je Salma-zij in drugi niso znali pojasniti. Plinij pravi, da so podobe iz marmorja začeli izdelovati v času 50. olimpijade, vendar je imel najbrž s tem v mislih celotne figure. Včasih so bili marmorni kipi oblečeni v prava oblačila, tako je bilo denimo s Cerero v ahajski Buri; tudi neki zelo star Eskulap v Sikionu je imel obleko. Zato so začeli pozneje na marmorne figure slikati oblačila, kot to vidimo pri Diani, ki so jo našli leta 1760 v Herkulaneu. Visoka je štiri dlani ter tri palce in pol; njena glava ni idealizirana, ampak predstavlja določeno osebo. Lase ima plave, njeno ogrinjalo pa je belo, tako kot obleka, katere spodnji rob obdajajo trije trakovi; spodnji je ozek in zlate barve, naslednji je širši, v barvi lošča, poslikan z belimi rožami in okrasnimi viticami; tretji trak je enake barve. Kip, ki ga je pri Vergiliju Koridon obljubil Diani, naj bi bil iz marmorja, vendar z rdečimi škorenjčki. Črn kamen, bodisi marmor bodisi bazalt, so obdelovali že najstarejši grški kiparji: iz takega kamna je bila Diana, ki jo je upodobil neki ajginski umetnik v Ambrizu v deželi Fokidi. S pravim bazaltom so delali tako Grki kot Egipčani, kar bomo obravnavali v nadaljevanju.

Če naj verjamemo Pavzaniu, so bronaste kipe v Italiji izdelovali veliko prej kot v Grčiji. Pavzanas je navedel imeni dveh umetnikov, ki sta prva kiparila na ta način – Rojkosa in Teodorja s Samosa. Teodor je iz kamna izklesal znameniti kip Polikrata, ki je bil v času Krojza, torej okrog 60. olimpijade, gospodar otoka Samosa. Toda rimski zgodovinopisci poročajo, da je dal že Romul postaviti svoj kip v zmago-slavni drži na vozu s četverovprego v celoti iz bronu: voz s konji je bil vojni plen iz mesta Kamerin. To naj bi se zgodilo po zmagi nad Fidenci v sedmem letu njegove vladavine, torej v času 8. olimpijade. Po Plutarhovich navedbah je bil napis na kipu v grških črkah: ker pa je bila, kot nekje drugje poroča Dionizij, rimska pisava podobna najstarejši grški, bi bilo to lahko tudi delo etruščanskega umetnika. Dionizij omenja tudi bronast kip, postavljen Horaciju Koklesu, in nek drug konjeniški kip, ki so ga v začetnem obdobju rimske republike postavili slavni Kleliji. Ko je bil Spurij Kasij zaradi svojih podvigov kaznovan z odvzemom svobode, so dali iz njegovega zaplenjenega premoženja postaviti Cererine statue iz bronu. Toda iz drugih poročil vemo, da so Grki že v Krojzovem času v Lidiji izdelovali velikanska dela iz najrazličnejših kovin: srebrna vaza, ki jo je ta kralj daroval svetišču v Delfih,

je držala šeststo vrčev, izdelal pa jo je prej omenjeni Teodor. Spartan- ci so dali Krojzu v dar izdelati tristo vrčev držčečo kovinsko vazo, ki je bila zapovrh okrašena z najrazličnejšimi živalskimi podobami. Neko- liko prej so na Samosu izklesali tri kolosalne figure, visoke šest laktov; figure so klečale in so nosile veliko vazo, prav tako narejeno iz bron- a: za to so prebivalci Samosa porabili desetino izkupička plovbe v Tartes, onkraj Herkulovih stebrov. Prva bronasta četverovprega, o kateri po- ročajo Grki, je bila tista, ki so jo dali izdelati Atenci po Pejzistratovi smrti, torej po 67. olimpijadi; postavili so jo pred Paladino svetišče. Pogosto je bil tudi podstavek bronastih kipov vlit iz kovine. Kipe iz zlata so v starem veku postavljali nekaterim božanstvom, še pogosteje pa rimskim cesarjem, kar, poleg piscev, potrjujejo tudi posamezni napisi.

Umetnost klesanja kamna je gotovo zelo stara; poznala so jo tudi nekatera zelo odročna ljudstva. Pravijo, da so Grki sprva uporabljali pečatnike iz lesa, preluknjanega od črvov. V Stoschevi zbirki se naha- ja kamen, ki je obklesan kot tako razžrt les in je najbrž služil za peča- tenje. Ne vemo pa, kako dolgo se je ta navada ohranila. Egipčani so v tej umetnosti dosegli popolnost, kar potrjuje tudi Izida iz omenjene zbirke; o njej bomo poročali v naslednjem poglavju. Tudi Etiopijci so izdelovali pečatnike iz kamna, ki so ga zarezovali z drugim trdim kam- nom. Tovrstno umetnost bomo ob vsakem od naslednjih poglavij ob- ravnavali posebej. Kako pogosti so bili pri ljudeh starega veka izdelki iz dragih kamnov, lahko – ne da bi se dotikali drugih poročil – uvidi- mo že ob tistih dva tisoč posodah za pitje, ki jih je Pompej našel med Mitridatovimi zakladi.

Po orisu izvorov umetnosti in materialov, iz katerih je nastajala, se bomo v tretjem delu poglavja z obravnavo vplivov podnebja na umet- nost bolj približali razlikam v umetnostnem ustvarjanju med ljudstvi, ki so jo gojila. Ko govorimo o vplivu podnebja, imamo v mislih vpliv lege posameznih dežel – ter njihovih posebnih vremenskih pogojev in prehrane – na telesno zgradbo prebivalcev, v nič manjši meri pa tudi na njihovo miselnost. Polibij pravi, da podnebje oblikuje nravi ljudstev, njihov ustroj in barvo polti.

Glede prvega, namreč človeškega telesnega ustroja, se lahko na lastne oči prepričamo, da se na obrazu vselej zarisuje duša in pogosto tudi značaj ljudstva: kot je narava ločila velika kraljestva in dežele z

gorami in rekami, tako je njena mnogovrstnost z značilnimi potezami ločila med seboj prebivalce posameznih dežel; v zelo oddaljenih deželah so razlike opazne tudi pri drugih delih telesa in postavi. Glede na značaj dežel se – vsaj tako kot ljudje – med seboj razlikujejo tudi živalske vrste; nekateri so ugotavljali, da imajo živali značilnosti prebivalcev svojih dežel. Oblike obraza se razlikujejo kot jeziki, celo kot narečja, razliko pa pogojujejo sama govorna orodja. Tako je v mrzlih deželah živčevje jezika najbrž bolj otrplo in manj prožno kot v deželah s toplejšim podnebjem. Če prebivalcem Grenlandije in različnim ljudstvom v Ameriki primanjkuje črk, tiči najbrž razlog za to prav tukaj. Zato je tako, da imajo vsi severnjaški jeziki več enozložnih besed in so preobloženi s soglasniki, katerih povezovanje in izgovarjava sta za druga ljudstva težka, včasih celo nemogoča. V različni sestavi in tvorbi govornih orodij vidi neki slavni pisec celo podlago za razlikovanje narečij italijanskega jezika. Pravi, da je zato izgovarjava Lombardijcev, rojenih v hladnejših predelih Italije, ostra in odsekana; prebivalci Toskane in Rimljani govorijo v blažjem tonu, medtem ko Napolitanci, ki živijo v še toplejšem podnebjem, bolj poudarjeno izgovarjajo samoglasnike in so zgovornejši. Tisti, ki so se seznanili s številnimi ljudstvi, jih lahko pravilno in zanesljivo ločujejo med seboj tako po obliki obraza kot po jeziku. Ker je bil človek vseskozi najpomembnejši predmet umetnosti, so umetniki svojim figuram povsod dajali poteze, značilne za ljudstvo, ki so mu pripadali. Dejstvo, da se je umetnost v starem veku izoblikovala po ustroju ljudi, potrjuje enako razmerje med obojima v novejših časih. Če se Nemci, Holandci ali Francozi ne oddaljijo od svojih dežel in svoje narave, so njihove slike tako prepoznavne kot slike Kitajcev ali Tatarov: Rubens je še po večletnem bivanju v Italiji svoje figure vztrajno slikal tako, kot bi nikoli ne zapustil domovine.

Ustroj današnjih Egipčanov naj bi se zrcalil v figurah nekdanje egipčanske umetnosti: vendar ta podobnost med naravo in njeno tvorbo ni več taka, kot je bila nekoč. Če bi bili Egipčani zvečine tako obilni in rejeni, kot so po nekaterih opisih prebivalci Kaira, iz njihovih nekdanjih figur ne bi mogli razbrati, kakšno telesno zgradbo so imeli v starih časih; ta se zdi namreč pravo nasprotje današnji. Vendar je treba povedati, da so telesa Egipčanov že ljudje starega veka opisovali kot debela in tolsta. Podnebjem sicer ostane vseskozi enako, a podoba

dežele in njenih prebivalcev se lahko spremeni. Če upoštevamo, da je današnje prebivalstvo Egipta drug rod, ki je uvedel celo lasten jezik, ter da se njegovo bogoslužje, oblika vladavine in način življenja popolnoma razlikujejo od nekdanje ureditve, bomo lažje doumeli, od kod razlika v telesnem ustroju. Neverjetna poseljenost je vplivala na to, da so bili stari Egipčani zmerni in delovni. Posvečali so se pretežno poljedelstvu, hrana je vsebovala več sočivja kot mesa, in tako njihova telesa niso mogla postati preveč mesnata. Današnji prebivalci Egipta so za razliko od starih pogreznjeni v lenobo in hočejo predvsem živeti, ne pa tudi delati, zato so njihova telesa obilnejša.

Enako opažanje lahko podamo v zvezi z današnjimi Grki. Tudi če bi odmislili to, da se je njih rod v nekaj stoletjih premešal s kalmi številnih ljudstev, ki so se naselila med njimi, zlahka uvidimo, da njihova zdajšnja ureditev, vzgoja, pouk in način mišljenja najverjetneje vplivajo na telesni ustroj. Toda kljub vsem neugodnim okoliščinam današnji grški rod še vedno slovi po svoji lepoti. Bolj ko se narava približa grškemu podnebjju, lepše, bolj vzvišeno in mogočno se odrazi v ustroju človeških otrok. V najlepših pokrajinah Italije zato najdemo malo napol izoblikovanih, neizrazitih ali medlih obraznih potez, kakršne so pogoste onkraj Alp; tam so, nasprotno, poteze včasih plemenite, včasih poduhovljene, obraz je večinoma velik, poln, njegovi deli so med seboj skladni. Ta izvrstni ustroj je tako očiten, da bi lahko glavo najmanjšega moža iz navadnega ljudstva uporabili za najbolj vzvišeno historično sliko. Med ženskami tega stanu tudi v najzakotnejšem kraju ne bi bilo težko najti modela za Junono. V Neaplju, ki ima blažje podnebje in kjer je vreme bolj odmerjeno in uravnoteženo kot v drugih predelih Italije, saj je zelo blizu podnebnemu pasu, v katerem leži Grčija, pogosto najdemo oblike in konstitucije, ki bi lahko služile za predlogo lepotnega ideala. Ti ljudje so zaradi oblike obraza, zlasti njegovih izrazitih in harmonično usklajenih delov, videti tako rekoč kot ustvarjeni za kiparsko upodobitev.

Tudi tisti, ki ni nikoli videl pripadnikov tega ljudstva, lahko iz prefinjenosti, ki se pri njih stopnjuje s toploto podnebjja, vseeno zanesljivo sklepa o njihovem poduhovljenem ustroju: Napolitanci so bolj prefinjeni in zviti kot Rimljani, prebivalci Sicilije prekašajo prve, medtem ko Grki prekašajo celo prebivalce Sicilije. Bolj ko je zrak čist in blag, pravi Cicero, bolj fine so glave.

Potemtakem je vzvišena lepota, ki ni le v mehki koži, cvetoči polti in prostodušnem ali koprnečem pogledu, marveč tudi v telesnem ustroju in obliki, pogosteje prisotna v deželah z zmernejšim podnebjem. Če znajo zares le Italijani slikati in upodabljati lepoto, kot zahteva neki ugleden angleški pisec, bi lahko to deloma izviralo tudi iz lepote teles v deželi, kajti taka zmožnost se najbrž lažje razvije ob vsakodnevnem čutnem zaznavanju. Toda popolna lepota je bila tudi pri Grkih redkost; Kota pri Ciceronu pravi, da je bilo v njegovem času med številno atensko mladino le nekaj zares lepih posameznikov. V kolikšni meri lahko ugodno podnebje prispeva k izoblikovanju lepote, vidimo tudi pri ženskah z Malte, ki so izredno lepe: na tem otoku namreč ni zime.

Toda najlepši grški rod, zlasti po barvi polti, je gotovo prebival pod jonskim nebom Male Azije, ki je oblikovalo in navdihnilo Homerja. To potrjujeta Hipokrat in Lukijan; neki popotnik iz 16. stoletja, ki je bil dober opazovalec, ni mogel prehvaliti lepote tamkajšnjih žensk, njihove nežne, mlečno bele polti ter sveže in zdrave rdečice. Nebo je v tej deželi in na otokih arhipelaga zaradi lege toliko bolj vedro; podnebje, uravnoteženo med toploto in mrazom, je celo bolj stanovito ter zmernejše kot v Grčiji – predvsem v obmorskih predelih, ki so, tako kot vse južne obale Italije in kot druge dežele, ki ležijo na drugi strani vročega afriškega pasu, močno izpostavljeni zatohlim vetrovom iz Afrike. Ta veter, ki so mu Grki pravili *líps*, Rimljani pa *africanus* in se zdaj imenuje *široko*, zastira in zamegljuje ozračje z žgočimi, težkimi izparinami. Zaradi njega je zrak nezdrav, ljudem, živalim in rastlinam namreč odvzame vso naravno moč. Ko prevladuje, se upočasni prebava, duh in telo postaneta brezvoljna in nezmožna delovati. Tedaj lahko razumemo, kako zelo tak veter vpliva na lepoto in barvo polti. Prebivalci v bližini morske obale imajo zaradi njega nezdravo, rumenkasto polt. Pri Napolitancih je ta, predvsem v glavnem mestu z ozkimi ulicami in visokimi stavbami, pogostejša kot med podeželskim prebivalstvom. Enako polt imajo tudi prebivalci krajev na obalah Sredozemskega morja, v papeški državi, v Terracini, Nettunu, Ostiji in drugod. Toda močvirja, zaradi katerih je v Italiji zrak slab in smrtonosen, v Grčiji gotovo niso imela tako škodljivih izparin: Ambrakija, ki je bila zelo dobro grajeno in slavno mesto, je ležala sredi močvirij in je bila dostopna le z ene strani.

Izvrsten ustroj Grkov in vseh današnjih Levantinecev se najbolj otipljivo razodeva v tem, da nimajo sploščenih nosov, ki najmočneje skazujejo obraz. Scaliger je to opazal pri Judih; Judje na Portugalskem imajo gotovo večinoma ukrivljene nosove, zato takemu nosu tam pravijo judovski. Vesalius pripominja, da imajo glave Grkov in Turkov lepši oval od glav Nemcev ali Nizozemcev. Tukaj velja obenem upoštevati, da so kože v toplih deželah manj nevarne kot v mrzlih, kjer prihaja do epidemij in kjer kože razsajajo kot kuga. Zato najdemo v Italiji izmed tisoč ljudi kvečjemu deset takih, ki so rahlo zaznamovani s sledovi koz; stari Grki pa tega zla niso poznali.

Vpliv podnebja na telesni ustroj je otipljiv in očiten, vendar podnebje vpliva tudi na način mišljenja, ki ga zaznamujejo zunanje okoliščine, zlasti vzgoja, ureditev in oblika vladanja pri določenem ljudstvu. Način mišljenja se razodeva v umetniških delih prebivalcev jutrovnih dežel in tudi v stvaritvah južnih ljudstev, kakršno je grško. Pri prvih je figuralno izražanje tako toplo in ognjevito kot podnebje, v katerem živijo, in njihov miselni polet pogosto presega meje mogočega. V možganih Egipčanov in Perzijcev so se tako porodili pustolovski liki, ki v eni podobi združujejo naravo in rodove povsem različnih bitij; njihovi umetniki so stremeli bolj k neobičajnemu kot k lepemu.

Grki, ki so živeli v zmernejšem podnebju, pod bolj stanovitno oblastjo, in so bili naseljeni v deželi, ki naj bi jim jo, kot pravijo, zaradi zmernih letnih časov izmed vseh drugih izbrala za prebivanje Palada, pa so imeli slikovit jezik in zato tudi slikovite predstave in podobe. Njihovi pesniki, od Homerja naprej, se niso le izražali v podobah, temveč so podajali in slikali podobe, ki so bile pogosto zajete v eni sami besedi, določene z njenim zvenom in kot zarisane v živih barvah. Njihova domišljija ni bila prebohotna, kot pri prej omenjenih ljudstvih, in njihovi čuti, ki so zaradi prožnega in dovzetnega živčevja delovali v fino ustrojenih možganih, so lahko naenkrat zaznali različne lastnosti določenega predmeta ter se ukvarjali pretežno z opazovanjem njegove lepote.

Pri Grkih v Mali Aziji, katerih jezik je po preselitvi iz Grčije postal bogatejši s samoglasniki (vokali), mehkejši in bolj muzikaličen – saj so tam užili celo ugodnejše podnebne razmere kot ostali Grki – je prav podnebje prebudilo in navdihnilo prve pesnike; tudi grška filozofija je zorela na maloazijskih tleh; njihovi prvi zgodovinopisci so bili od tam;

celo Apel, slikar miline, je zrasel pod tem nasladnim nebom. Toda ti Grki, ki niso mogli ubraniti svoje svobode pred silo Perzijcev na grških mejah, niso imeli možnosti, da bi se – kakor Atenci – povzdignili v močnih, svobodnih državah. Umetnosti in znanosti se zato v jonski Mali Aziji niso mogle ustoličiti. V Atenah, kjer so po izgonu tiranov vpeljali demokratično obliko vladavine, pri kateri je bilo udeleženo celotno ljudstvo, pa se je lahko dvignil duh slehernega državljana in sama mestna država se je povzpela nad vse druge v Grčiji. Ker je postal dober okus splošno razširjen in so si premožni državljani z razkošnimi javnimi stavbami in umetniškimi deli pridobivali ugled ali naklonjenost someščanov ter si tako utirali pot do časti, se je v obdobju moči in veličine v Atene stekalo prav vse – kot se reke izlivajo v morje. Skupaj z znanostmi so se tam naselile tudi umetnosti; v Atenah so zasedle najvišje mesto in se od tod širile v druge dežele. To, da so razmahu umetnosti v Atenah botrovali opisani razlogi, potrjujejo podobne razmere v Firencah, kjer je v novejšem času umetnost in znanost po dolgi temi prav tako obsijala luč.

Pri presoji naravnih zmožnosti ljudstev, zlasti Grkov, moramo potemtakem upoštevati tudi vzgojo in obliko vladavine, ne pa le vplivov podnebja. Zunanje okolnosti ne vplivajo na nas nič manj kot ozračje, ki nas obdaja; navada ima nad nami tolikšno moč, da lahko na svojevrsten način preoblikuje celo telo in čute, ki nam jih je dala narava; zgornjo trditev med drugim potrjuje to, da ušesa, navajenega na francosko glasbo, ne ganejo niti najnežnejši zvoki italijanske glasbe.

Ravno od tod izhajajo razlike, ki so bile navzoče tudi med ljudstvi znotraj same Grčije in jih je glede na način vojskovanja in hrabrosti nakazal Polibij. Tesalci so bili dobri bojevniki, kadar so lahko napadali v malih skupinah, medtem ko se v izoblikovanem bojnem postroju niso prav dobro obnesli: z Ajtolci je bilo ravno obratno. Krečani so bili neprekosljivi v zasedi ali pri rešitvah, ki so slonele na zvijačnosti oziroma na sploh pri oškodovanju sovražnika; odpovedali pa so tam, kjer je odločal samo pogum. Pri Ahajcih in Makedoncih je bilo prav nasprotno. Arkadijci so se morali – ker so jih k temu obvezovali najstarejši zakoni – učiti glasbe in jo redno gojiti do tridesetega leta starosti, da bi se njihovi značaji in nravi, ki bi lahko postali pod vplivom ostrega podnebja v gorati deželi uporni in divji, omehčali ter navzeli miline; zato so bili prav oni izmed vseh Grkov najbolj pošteni in

nravni. Samo Kinajtčani, ki so odstopili od teh zakonov in se niso hoteli učiti glasbe ali je gojiti, so zopet zapadli v naravno divjaštvo in vsi Grki so jih zaničevali.

V deželah, kjer se poleg vpliva podnebja ohranja tudi določen nadih nekdanje svobode, je zdajšnja miselnost zelo podobna tisti iz preteklosti; to se še danes kaže v Rimu, kjer navadno ljudstvo pod duhovniško oblastjo razpuščeno uživa v svobodi. Iz tega kroga bi bilo še vedno mogoče izbrati trop bojevitih, neustrašnih bojevnikov, ki bi znali kljubovati smrti tako kot njihovi predniki; in tudi tiste ženske iz ljudstva, katerih nravi so manj pokvarjene, še danes kažejo srčnost in pogum starih Rimljanek – kar bi lahko dokazali z navajanjem njihovih izrednih lastnosti, če bi nam načrt obravnave to dopuščal.

Posebna umetniška nadarjenost, značilna za Grke, se zdaj kaže v veliki, skoraj vsesplošni nadarjenosti ljudi, ki živijo v najtoplejših predelih Italije. Pri tej zmožnosti prevladuje domišljija, kot pri miselno naravnanih Britancih razum obvladuje domišljijo. Nekdo je – ne brez razloga – dejal, da se pesniki onkraj gora izražajo v podobah, vendar ustvarijo le malo podob; priznati moramo, da osupljive, mestoma srhljive podobe, v katerih se med drugim odraža Miltonova veličina, ne bi mogle postati predmet plemenitega čopiča, saj so docela neprimerne za slikarsko upodobitev. Miltonovi opisi – z izjemo opisov ljubezni v raju – spominjajo na lepo naslikane Gorgone, ki so si med seboj podobne in so vse enako grozljive. Podobe številnih drugih pesnikov so veličastne za uho in neznatne za razum. Toda pri Homerju je vse slikovito, upesnjeno in ustvarjeno za slikarsko upodobitev. Toplejše ko so italijanske dežele, več nadarjenih ljudi se rojeva v njih in toliko bolj ognjevita je domišljija; pesniki s Sicilije so polni nevsakdanjih, novih in presenetljivih podob. Toda ta burna domišljija ni žolčna in kipeča, ampak je – kakor temperament ljudi in podnebje v teh predelih – stanovitejša kot v hladnejših krajih: narava namreč tukaj pogosteje izzove srečno ravnodušnost.

Ko govorim o naravni nadarjenosti tega ljudstva za umetnost, ne zanikam nadarjenosti posameznikov ali mnogih pri drugih ljudstvih, kajti to bi nasprotovalo očitni izkušnji. Holbein in Albrecht Dürer, očeta umetnosti v Nemčiji, sta namreč izpričala osupljiv umetniški talent; če bi se lahko – kot Rafael, Correggio ali Tizian – učila iz del ljudi starega veka, bi se po veličini izenačila z njimi ali jih nemara celo

prekosila. Tudi Correggio namreč v nasprotju s splošnim prepričanjem ni dosegel veličine brez poznavanja starega veka; Correggiev učitelj Andrea Mantegna ga je poznal; njegove risbe, narejene po predlogah starih kipov, se nahajajo v veliki zbirki gospoda kardinala Alessandra Albanija; in ravno Mantegni je Feliciano posvetil zbirko starih napisov. Mantegna je bil po tem poročilu Burmannu Starejšemu popolnoma neznan. Drugim prepuščam sodbo o tem, ali lahko razlogi, ki sem jih nakazal, pojasnijo tudi pomanjkanje slikarjev pri Angležih, ki ne morejo pokazati niti na enega samega slavnega moža, in pri Francozih, ki so – z nekaj redkimi izjemami – kljub velikim vlaganjem in stroškom v skoraj enakem položaju.

Menim, da sem s splošnimi podatki in s prikazom razlogov za raznolikost umetnosti v deželah, kjer je uspevala, bralca pripravil na obravnavo umetnosti pri posameznih ljudstvih.